

Іван Ющук

ІВАН ФРАНКО І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА СЕРБІВ У 70-х РОКАХ ХІХ СТ.

Україна, як і Сербія, протягом багатьох століть була під владою чужинців. Давня українська держава – Київська Русь – впадала 1240 року під ударами татаро-монгольської навали. Ще століття, як уламок цієї держави, протрималося Галицько-Волинське князівство, але й воно в середині XIV ст. на довгий час потрапило під владу Польщі. Тільки в середині XVII ст. гетьманові Богданові Хмельницькому вдалося певною мірою відновити українську державність. Але українська козацька держава проіснувала недовго: її поглинула Російська імперія.

Проте пам'ять про власну державність в українському народі, як і в сербському, ніколи не згасла. Як писав на початку 1870-х років відомий історик Микола Костомаров, „на дні душі кожного думаючого й недурного українця сплять Виговський, Дорошенко й Мазепа – і прокинуться, коли настане слухний час“.¹ Ще 1841 року відомий німецький мандрівник по слов'янських країнах Йоган Герорг Коль у своїх дорожніх нотатках зазначав: „Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло російської імперії розпадеться й Україна стане знову вільною й незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно“.² Його висновки, безперечно, ґрунтувалися на враженнях від спілкування з українцями.

Тому українське суспільство завжди виявляло посилений інтерес до національно-визвольних змагань інших народів. На це звернув увагу Іван Франко, який 1883 року у статті *Глухі вісті*, говорячи про українсько-польські стосунки, зокрема писав: „Кожний народ, добиваючийся політичної свободи і самостійності, будить для себе нашу симпатію; наша історія підтверджує це многими примірами. Навіть в Чехах, в Чорногорії і в Сербії лилася у великих боях за народну самостійність також кров наших борців, а кров тая до нині не виродилась в наших жилах“.³

¹ Н. Полонська-Василенко: *Історія України*, Київ: Либідь, 1993, т. 2, с. 318.

² В. Січинський: *Чужинці про Україну*.

³ Іван Франко: *Зібрання творів у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1985, т. 46, кн. 1, с. 342.

Особливу увагу українців привертала до себе національно-визвольна боротьба сербів – і то з кількох причин. По-перше, українців із сербами завжди єднало відчуття спільного походження: предки сербів, як відомо, на Балкани прийшли з української землі. По-друге, важливим об'єднуючим фактором в історії обох народів було православ'я, яке протистояло мусульманській експансії. По-третє, і це, мабуть, найважливіше, боротьба сербів давала видимі позитивні наслідки: поволі, але неухильно відновлювалася сербська держава. І це зміцнювало в українців віру у власне визволення.

Показово, що український національний гімн „Ще не вмерла Україна“ було створено великою мірою під сербським впливом. Як свідчать сучасники, восени 1862 року на одній з вечірок у Павла Чубинського сербські студенти, що навчалися в Київському університеті, співали патріотичну пісню, у якій згадувався цар Душан і в приспіві були слова: „срце бије и крв лије за своју слободу“. Чубинському пісня дуже сподобалася, і він раптом подався в іншу кімнату, а через якийсь час вийшов звідти з готовим текстом пісні „Ще не вмерла Україна“, яку тут же проспівали на сербський мотив. У ній, зокрема, були й такі рядки:

*Наші братчики слов'яни
Вже за зброю взялись.
Не дїжде ніхто, щоб ми
Позаду зостались.*

До речі, два брата автора українського національного гімну Павла Чубинського, Костянтин і Василь, брали безпосередню участь у боротьбі сербського народу за незалежність, перший з них втратив ногу на „сербській війні“.⁴

Тож коли в середині 1875 року почалося в Герцеговині анти-турецьке повстання, воно знайшло жвавий відгук в Україні, розірваній між двома імперіями – Російською й Австрійською. В Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові було створено спеціальні комітети, які займалися збором коштів для повстанців та відправленням добровольців до Сербії.⁵ Як писав Йован Скерлич: „У революційних колах особливо двоє видатних людей допомагали повстанню балканських слов'ян: українець М. П. Драгоманов і відомий терорист А. І. Желябов... Перші революціонери-добровольці, сім чоловік, були із Києва“.⁶ Про це саме свідчив і послідовник Светозара

⁴ Дмитро Чередниченко: *Від патріотичних пісень до національного гімну. „Українська мова і література в школі“*, 1991, № 12, с. 41–42.

⁵ О. В. Павленко: *Україна в російсько-югослов'янських зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.)*, Київ: Наукова думка, 1992, с. 102–103, 110–111.

⁶ Ј. Скерлић: *Писци и књиге*. Београд, 1957, т. IV, с. 424.

Марковича Пера Тодорович у передмові до виданого 1877 року в Новому Саді перекладу на сербську мову статей Михайла Драгоманова *Русија и балканско питање*. Зокрема він писав: „Українофіли перші почали в Росії допомагати герцеговинському повстанню і взагалі, показали себе як найщиріші й найрозумніші друзі балканських слов'ян. Коли дипломати офіційної Росії в компанії з Андраші та Бісмарком радили Порті придушити герцеговинське повстання енергійними заходами, в той самий час народна Росія – українофіли – посилала людей і гроші в Герцеговину, щоб допомогти і поширити повстання, і це для нас дуже повчально, і цього не можна забувати при розв'язанні питання, хто є і хто може бути нашим справжнім другом і дійсним союзником“.⁷

Михайло Драгоманов пізніше, 1889 року, згадував в *Автобіографії*: „Київські ж і одеські Українці того часу дуже цікавились сербським повстанням як через свої слов'янські симпатії, так і тому, що сподівалися, що це повстання буде мати таке ж значення, як мало повстання грецьке у 20-х роках, а саме розірве Dreikeiserbund... і підніме політичну агітацію на Сході Європи і в Росії... Київські і одеські Українці ще з осені 1875 р. (задовго до Черняєва) заклали комітети для відправлення в Герцеговину добровольців“.⁸

Про те, які надії в українському суспільстві пов'язувалися тоді з боротьбою сербів проти турецької неволі, можна судити і з того, як в Україні проводжали добровольців до Сербії. Ось 8 серпня 1876 року В. А. Бернштам листовно інформує Михайла Драгоманова: „До волонтерів, що відправляються, публіка висловлює найглибші почуття – на вокзалі страшна давка, лунають вигуки *живіо, слава, ура*, такі, яких я раніше не чув, в кружку щедро кидають, гроші; лунають вигуки *за свободу слов'ян, за Україну...* Я особисто думаю, що ці численні добровольці з часом будуть для нас хоча б частково тим, чим були французькі волонтери, які побували в Америці, під час французької революції“⁹ Український композитор Микола Лисенко тоді ж, розповідаючи в листі Михайлові Драгоманову про захоплені проводи добровольців, висловив побоювання: „Читаєш, міркуєш і благаєш Бога, щоб серби самі собі – не кому іншому – були зобов'язані визволенням з-під ярма турецького, щоб вони здобули й собі й братам своїм свободи, самостійності й невіддєлності, дякуючи хіба за поміч з довкола та й то приватну, бо так зле буде. А через те зло вдержиться пекельне status quo скрізь, де воно заведе-не ізпершу“.¹⁰

⁷ М. Я. Гольберг: *Іван Франко і українсько-сербські культурні зв'язки*. Львів: Світ, 1991, с. 53.

⁸ М. Драгоманов: *Вибрані твори*. Прага, 1937, т. 1, с. 74.

⁹ *Архів М. П. Драгоманова*, Варшава – Лейпціг, 1938, т. 1, с. 64-65.

¹⁰ Там само, с. 145.

Тим часом те status quo, про яке вів мову Микола Лисенко, було пекельним не тільки під турецьким, а й під російським царським гнітом: соціальне гноблення і тут, і там поєднувалося з національною безправністю. Як писав 1876 року Михайло Драгоманов у статті *Турки внутрєние и внешнеє*, і в Росії була своя „райя“ й свої „паші“, „отсутствие политической свободы...и присутствие турецких порядков“, „система насильственного обрусения всех невеликорусских элементов“, „презрение к чужой личности и национальности“¹¹ Лише цього, 1876 року цар Олександр II підписав Емський указ про заборону українського друкованого слова („печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить..., воспретить также различные сценические представления и чтения на малорусском наречии, а равно и печатание на таком же текстов к музыкальным нотам“), закрив газету „Киевский телеграф“ („издается собственно ярыми украинофилами“), розпустив Південно-Західний Відділ Російського географічного Товариства, що займався науковою діяльністю про Україну і для України („посягательство на государственное единство“), переслідувалися Михайло Драгоманов, Павло Чубинський та інші „українофіли“ („неисправимые и положительно опасные в крае агитаторы“) тощо.¹²

Такими і подібними діями, писав Іван Франко в статті *Сухий пенъ*, „у передодень „освободительної“ війни Росії за слов'ян російське правительство, а пріорі, поклато на всіх своїх нібито народних і свободолюбних заходах печать фальші, нещирості, фарисейства“. І далі: „А в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду, адміністраційним порядком, гонених без цілі, без глузду, бачимо цілий один народ, що колись добровільно прилучився до Росії, що своїм приступленням до неї розламав ту китайську стіну, якою вона перед тим була відгороджена від решти світа, втягнув її в концепт європейських держав та в живе суперництво європейської політики, народ, що працею своїх найчільніших синів допоміг дуже багато, найбільше з усіх посторонніх до її європеїзації...“ Ось чому Микола Лисенко та інші думаючі українці палко бажали, щоб серби своїм визволенням були зобов'язані самі собі, а не російському царизмові, - і всіяко сприяли цьому.

Українська преса досить докладно інформувала своїх читачів про події на Балканському півострові.¹³ На події 1875-1878 років у південнослов'янських землях гаряче відгукнулися українські пись-

¹¹ М. П. Драгоманов: *Вибране*. Київ: Либідь, 1991, с. 238, 239, 240, 246.

¹² Іван Ільєнко: *Печать фальші, нещирості, фарисейства*. Літературна Україна, 1996. 10 жовтня.

¹³ М. Я. Гольберг: Цит. праця, с. 14–15.

менники. Михайло Старицький присвячує боротьбі слов'ян за своє визволення поезії *До Дунаю, На прю!, До броні, Смерть слов'янина*, 1876 року, ледве пробивши заборони царської цензури, видає збірку перекладів сербських героїчних пісень. Юрій Федькович у вірші *У світ* оспівує від'їзд українських добровольців до Сербії, про повстання говорить у поезіях *Сербські ваї* та *З-під юга*. До південнослов'янської теми звертається Ісидор Воробкевич у поемах *Гостинець з Боснії* та *Герой князь Степан Сингелич*, в баладі *Гусляр*, в оповіданні *Мість черногорця*.

Іноді сербська тема проявлялася і в творах, які зовсім не стосувалися південних слов'ян. Так, Олександр Кониський у вірші *На 15-ті роковини смерті Шевченка* (1876 рік) закликав:

*З Балканів кров тече вже в море:
Туди, Слов'яни! всі спішіть –
Туди, туди, в Балканські гори!*

Михайло Драгоманов 1876 року видає брошуру *Про українських козаків, татар і турків*, де стисло викладає історію України. Про південних слов'ян тут мови не було. Проте, як пізніше в *Автобіографії* (1889), уже у вигнанні, згадував Драгоманов, цю брошуру він написав „з приводу герцеговинського повстання“, вона „мала на меті зв'язати агітацію по східному питанню з національними українськими традиціями“¹⁴

Тоді ж, ще на початку 1876 року, дев'ятнадцятирічний Іван Франко друкує у львівському журналі „Друг“ великий (понад 100 рядків) вірш *Задунайська пісня*, присвячений герцеговинському повстанню. Цей непересічний твір свідчить, що молодий Франко був добре ознайомлений із сербською історією, із сербською народною творчістю, уважно стежив за розвитком подій на Балканському півострові. І ці події він сприймав та оцінював не з слов'янофільських позицій (маю на увазі російських слов'янофілів, які прагнули до встановлення гегемонії Росії в слов'янському світі), а з позицій європейського демократа й українського патріота.

Трохи пізніше, у жовтні цього ж року, Іван Франко в статті *Літературні письма*, опублікованій у журналі „Друг“, писав про герцеговинське повстання: „Перед очима цивілізованої Європи відіграється страшна, кривава драма. Очі народів і очі дипломатії звернені на восток. І знов тут повторилося дуже характеристичне, хоч зовсім не нове явлення, що інтереси і симпатії народів розминулися з інтересами та поглядами дипломатів. У всіх серцях озвалося

¹⁴ М. П. Драгоманов: *Вибрані твори*. с. 74.

живе чувство – милосердя над страдаючими борцями¹⁵ Співчуттям до повстанців прийнята і його *Задунайська пісня*.

На початку вірша, написаного в романтичному дусі, поет говорить про слов'янську землю і про слов'янську кров, яка „тече струями там, як століття вже плила“. Але це не якась абстрактна слов'янська земля і не абстрактна слов'янська кров, ці поняття тут чітко окреслені: „Стоять гори довгими рядами, на Герцеговину поглядають... Сон кінчиться Кралеви́ча Марка“. Франко був послідовним прихильником, як він сам висловлювався, „партикуляризму“ слов'ян, тобто вільного, незалежного розвитку кожного з них. У статті *Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер* (1893 рік) він підкреслював: „На полі науки, взаємною перешкодою, але навіть як би підмогою, бо той зріст партикуляризмів був жестом любові до свого рідного і близького“¹⁶ Про це він говорив також 1891 року на Першому з'їзді поступової слов'янської молоді в Празі: „Розуміємо слов'янську взаємність не як якусь відокремлену слов'янську культуру, не як якусь платонічну симпатію, не як фразу, а як тяжку працю в інтересах слов'янського трудящого люду, в інтересах кожного поодинокого народу слов'янського перш за все, а потім у спільних інтересах усіх народів“¹⁷

У вірші Франко висловлює тверду впевненість у перемогу справедливої боротьби повсталого народу:

*І хоч тиран лютує всюди,
То час свободи вже наспів.
Крізь кров, пожежі, й меч, і месть
Свобода йде, і слава, й честь.*

Бо народ скільки б не тривала його неволя, завжди пам'ятає про вищу мету, завжди прагне до незалежності, самостійності. І синів Сербії „не зламав тягар кайдан“, „вони хоч гнулися, та не впали..., хоч мовчали, меч острили“. Тож:

*Незадовго встане пімста
З Косового поля,
Милош Обіліч устане,
Підійметься воля.*

Поет закликає насамперед сербів, тих, які вже здобулися на волю, допомогти повсталим герцеговинцям, як це зробили чорно-

¹⁵ Іван Франко: *Зібрання творів у 50 т.*, т. 26, с. 26.

¹⁶ Там само, т. 26, с. 58.

¹⁷ Там само, т. 29, с. 63.

горці: „Подайте руку угнетеним у поміч братнюю братам... Ступіть слідами Черногора“. І дорікає сербському князеві Миланові за те, що він зволікає з такою допомогою, дбаючи лише про власні, егоїстичні інтереси.

Франко звертається також до інших слов'янських народів („Бог свободи і вас зове на бій святий!“), вбачаючи в перемозі повстанців запоруку „ліпшого щастя“, „ліпшого світу“ для всієї Європи. Його заклик „Зваліть тирана з висоти!“ явно стосується не тільки турецького султана, а й усіх інших поневолювачів, яких треба повалити, бо тільки тоді „в Європі встане день новий“. Для цього:

*„Герцеговина й Черногора“, –
Най буде клич ваш бойовий!*

Боротьбу сербського народу за свою волю й незалежність молодий Франко сприймав як близьку для нього справу. За волелюбним пафосом, за силою вираженого в ній співчуття до народу, який бореться за свою волю й незалежність, його *Задунайська пісня* стоїть в одному ряду з Шевченковою поемою *Кавказ*, у якій звеличується боротьба горців проти російських загарбників. І в одному, і в другому творі лейтмотивом проходить думка, чітко висловлена Шевченком: „Борітеся – поборете, вам Бог помагає!“ Боротьба за свободу – священна, і якщо інші народи мають на неї право, то й Україна теж має таке саме право. Франкова *Задунайська пісня* багато чим перегукується з творчістю Шевченка. Тут відчувається вплив і Шевченкового *Кавказу* з його образом „огненного моря“ (у Франка: „огнянее море“), і *Гайдамаків*, де „довго кров степами текла, червоніла“ (у Франка: „слов'янська кров тече струями“), і *Сну*, у якому тиран „ледве переносить ноги; та одутий, аж посинів“ (у Франка: „він не опреться вам, він хорий“).

Тема боротьби за свободу найбільше приваблює молодого Франка і в *Сербських народних думках і піснях*, що їх перекладав на українську мову й видав того ж таки 1876 року Михайло Старицький. Рецензію на цю збірку Іван Франко опублікував у журналі „Друг“ наступного, 1877 року. Назвавши книжку цінною, він наводить насамперед уривок з передмови Старицького: „Серби зуміли переховати в пам'яті всю чаруючу заманчивість епічної поезії і язика: у них і до нинішнього часу б'є давнє серце, вони й тепер живуть колишнім епічним життям і ось тепер кінчать послідній виступ кривавої, нерівної боротьби з ворогами – бусурманами“.

Далі Франко переказує зміст найбільш драматичних героїчних пісень *Банович Страхи́ня* та *Косово поле*. Останній твір він оцінює так: „Думу *Косово поле* я скорше всього назвав би *Іліадою* сербів. І справді, в слов'янській історії годі найти величнішого предмета

до епосу, як битва на Косовім полі. Свобідний лицарський народ, незалежне царство, слава і сила і початки розцвітаючої просвіти, – все гине-пропадає на довгі століття, все запропашується у одній кривавій рішучій битві!¹⁸ А в Україні хіба не так було? Падіння Києва 1240 року, а потім пораз Мазепи під Полтавою 1709 року – і на цілі століття безпросвітня неволя. На цю подібність у долі сербського й українського народів якраз і звертає увагу Іван Франко: „Як у Сербії, так і в нас довгі віки ціле життя народне зосереджувалося на боротьбі за свою віру, волю і народність“.¹⁹

1878 року в збірнику „Молот“ Франко друкує рецензію *Новий сербський місячник „Стража“*. Це видання він розглядає насамперед з погляду, наскільки воно пов'язане з місцевими, сербськими обставинами й життям. Друковане слово повинно служити народові. Рецензент відзначає, що тут вміщено переклади з Гюго, з Гоголя, „а не бачимо ні одної картинки, ні одної повістки з життя сербського народу“. Є в журналі і стаття російського народника Лаврова, і стаття про німецьких соціал-демократів, а „нема нічого про сербського мужика, робітника та хлібороба“. Тим часом, як пише Франко, „представлення життя і економічних обставин сербського народу принесло би, безперечно, і для самої сербської інтелігенції немало користь, і для нас, незнаючих майже зовсім життя братнього сербського народу“.²⁰

Працювати насамперед для свого народу – таких засад дотримується Іван Франко і в цій рецензії, і в усій своїй творчості. Бо тільки той, хто дбає про рідний народ, може повністю зрозуміти й сприйняти тривоги й болі іншого народу. І тільки щиро, посправжньому дбаючи про свій народ, можна бути корисним для всього людства. Тому передові українські діячі, письменники, зокрема й Іван Франко, які не могли миритися з бесправним становищем рідного народу і робили все можливе для його розкріпачення, з повним розумінням поставилися й до боротьби сербського народу в 70-х роках минулого століття за свою свободу, за свою державність і, як могли, допомагали йому в цьому. А з другого боку, ця боротьба додавала сили й упевненості українським політичним та культурним діячам в їхній праці задля визволення України.

¹⁸ Там само, т. 26, с. 54–55

¹⁹ Там само, т. 26, с. 58.

²⁰ Там само, т. 26, с. 94–95.

РЕЗИМЕ

Украјина и Србија се већ вековима боре за своју независност. Борба Срба за национално ослобођење је у Украјини пропраћена са великом пажњом. Када је у Херцеговини подигнут устанак против Турака 1875. године, Украјинци су помагали устаницима.

Украјинска штампа је обавештавала читаоце о догађајима на Балканском полуострву. Ти догађаји су наишли на велики одјек међу украјинским писцима међу којима су били и Михајло Старицки, Јуриј Федкович, Исидор Воробкиевич, Олександр Кониски, Михајло Драгоманов и други.

Почетком 1876. године млади Иван Франко објавио је поему у епистоларној форми *Задунавска њесма*. Он је изразио своју веру у победу народа чији су устаници позвали у помоћ. Због израженог осећања љубави према слободи *Задунавска њесма* је достигла уметнички ниво *Кавказа* Тараса Шевченка.

У то време Иван Франко се веома интересовао за украјинске верзије српских народних песма у преводу Михајла Старицког. У својим делима је нарочито истицао сличну судбину украјинског и српског народа. Писац, такође, истиче идеју да је обавеза сваког човека да ради првенствено у интересу свог народа.

Успешна борба Срба за независност испунила је украјинске политичаре и културне раднике новим полетом и вером у борбу за ослобођење сопственог народа.

SUMMARY

Both Ukraine and Serbia have been carrying on struggle for their independence for centuries. The struggle of Serbs for national liberation was followed in Ukraine with keen interest. When the anti-Turkish uprising started in Herzegovina in 1875 Ukrainians were there to help the revolutionaries.

Ukrainian press was informing the readers about the events on the Balkan Peninsula. The events found a broad response among the Ukrainian writers such as Mikhailo Staritsky, Yuri Fedkovich, Isidor Vorobkevich, Oleksandr Konisky, Mikhailo Dragomanov and others.

At the beginning of 1876 young Ivan Franko published a large poem-epistle *Zadunajska Pisnya*. He expressed his confidence in the victory of the people which stirred up rebellion called for the assistance. Due to its freedom-loving pathos *Zadunajska Pisnya* achieves the level of *Caucasus* by Taras Shevchenko.

In those days Ivan Franko took a great deal of interest in Ukrainian versions of Serbian folk songs by Mikhaolo Staritsky, paying much attention to the similarity of the fates of Ukrainian and Serbian question in his publications. In addition the writer implemented the idea that it's an obligation to work first of all in favour of one's people.

The successful struggle of Serbians for independence filled the activity of Ukrainian politicians and cultural workers aimed in liberation of their people with new vigour and confidence.